

Pravěk českých zemí v evropském kontextu

Jan Bouzek

TRITON

Dějiny do kapsy

Jan Bouzek

**Pravěk českých zemí
v evropském kontextu**

DĚJINY DO KAPSY | 1

Pravěk českých zemí v evropském kontextu

Jan Bouzek

TRITON

Jan Bouzek

Pravěk českých zemí v evropském kontextu

Tato kniha ani žádná její část nesmí být kopírována, rozmnožována ani jinak šířena bez písemného souhlasu vydavatele.

autor:

prof. PhDr. Jan Bouzek, DrSc.

recenzovala:

PhDr. Natalie Venclová, DrSc.

Archeologický ústav AV ČR

© Jan Bouzek, 2005

© Triton, 2005

Cover © Eva Bystrianská, 2005

Vydalo Nakladatelství TRITON, s.r.o.

Vykáňská 5, 100 00 Praha 10

www.triton-books.cz

ISBN 80-7254-685-6

Obsah

Úvod	9
Krajina a lidé	12
Periodizace pravěku českých zemí, důvody růzností vývoje v různých obdobích	18
Paleolit: první známé lidské kultury	21
Pozdní paleolit a mezolit: lovci a sběrači na většině území Čech a Moravy	29
Neolit: počátky zemědělství, obdělávání půdy a chov dobytka	31
Eneolit – pozdní doba kamenná Ohlas prvních státních formací; boj a hierarchická společenství moci	53
Raná doba bronzová První reflexe raných říší Předního východu u nás	69
Závěrečná fáze rané doby bronzové První městská civilizace v českých zemích	80
Střední doba bronzová Svět bojovných hrdinů a barbarské důstojnosti	88

Mladá doba bronzová – doba popelnicových polí První „evropské společenství“, sluneční náboženství a působení středoevropských „barbarů“ ve Středomoří	94
Závěr doby bronzové a počátek doby železné Podle Hésioda nejhorší z věků	123
Raná doba železná: halštatské období Na pomezí historie	131
Etruskové a Čechy	155
Výběrová bibliografie	166

Úvod

Novější knížky o pravěku českých zemí (už ne Československa, jako tomu bývalo dříve, ba dokonce dnes už často zvlášť tematizované pro Čechy a Moravu) neponechávají mnoho místa evropskému a světovému kontextu pravěkého vývoje našich zemí. Naše území bylo ovšem – podobně jako v době historické – integrální součástí evropské, mediteránní i eurasijské civilizace a pochopení minulosti nelze dosáhnout bez pochopení jeho souvislostí s ostatními částmi Evropy a k ní přilehlých dalších částí světa. Tato knížka se chce pokusit o výklad, který býval dříve spíše jen naznačován a zmiňován na okraji: nakolik se naše země účastnily obecného vývoje civilizací Předního východu, Středomoří a Evropy i jak souvisely jejich dějiny s civilizací Eurasie.

Každý člověk jako samostatná individualita je středem svého vlastního univerza, naše země jsou výchozím bodem otázek, které si budeme klást. Ale budeme klást tyto otázky ve vztahu k jiným územím a příběhům, k tomu, co je obecným dědictvím naší civilizace, obecným dědictvím lidstva.

Pokusíme se v tomto svazečku dojít od počátků lidského osídlení našich zemí v paleolitu do doby, kdy už známe bezpečně jméno jejich obyvatelů, Keltů. Pokusíme se ukázat, jak se naše země účastnily celosvětového vývoje, jakým způsobem přijímaly impulsy, předávaly je a jak přispěly k rozvoji světové kultury a civilizace.

Budeme se snažit nabídnout pohled na tyto dějiny z více stran, ale nikoli jen jako vyprávěný text bez nároků na pravdivost ve stylu postmodernistů. V době reklamy a lechtání „novými překvapivými objevy“, které brzy prasknou jako bubliny, splníce svůj úkol laicního pobavení, budeme usilovat o to, abychom se nedopustili jednostranného nadsazování některých aspektů na úkor jiných. Budeme se také snažit vyvarovat se odborného slangu, naduté nesrozumitelnosti a ovšem také nároků na absolutní pravdu, která je lidským bytostem jako celek nedostupná. Přesto doufáme, že se nám podaří osvětlit blíže některé aspekty pravěkého vývoje, oněch „obecných, hlubších dějin“ našich zemí v jejich širším kontextu, které jsou stále zajímavé a poučné i pro naši dobu, pro naše současníky.

Dnešní interpretace evropského i našeho pravěku se pohybuje mezi dvěma extrémy. Na jedné straně čistě úzkostně popisná rovina nepodává dostatečně významný obraz, na druhé straně příliš volná interpretace zase zabíhá do fantastiky a science fiction. Podobně se chceme vyhnout jak postmodernímu relativizování (nic není úplně jisté, abychom přispěli svou troškou do mlýna, když nás nic nenapadne, tak věc zamlíme), tak výkladu jen z jednoho hlediska. Že ovšem usilujeme o přehled v celoevropském kontextu, znamená, že čistě lokální aspekty budou podány méně detailně, než tomu bývá v jiných podobných pracích. Na rozdíl od těch, kdo chtějí vytvořit obraz minulosti skrze matematické kalkuly a přírodovědecký scientistní přístup, zde se snažíme respektovat názor,

podle kterého je i prehistorie součástí historie, součástí dějin lidstva, Evropy i naší země.

Práce byla vypracována v rámci vědeckých záměrů (České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes) (MSM: J13/98: 11200004 a 21620829), vedených prof. Zdeňkem Benešem. Jemu především patří srdečný dík za podporu při vypracovávání tohoto přehledu. Rád bych poděkoval Andrei Waldhauserové, která přeskribovala a adaptovala většinu ilustrací, většinou podle mých předchozích knih. Poděkování za svolení k publikaci ostatních a seznam předloh ilustrací jsou uvedeny na konci této knihy. Nataša a Slavomil Venclovi přečetli první verzi textu a jejich připomínky mi pomohly upravit konečnou verzi. Rád bych připomněl, že tato verze pro širší veřejnost musela být zjednodušena; detailnější diskusi by měly přinést dílčí studie a podrobnější, pro odbornou veřejnost psaná verze připravovaná v rámci nového vědeckého záměru.

Krajina a lidé

České země leží ve středu Evropy. Na renesančních mapách, kde Evropa je zobrazena jako dáma, leží Čechy (někdy s Moravou) na místě solárního plexu, či na místě srdce. Jsou-li zobrazeny obě země, pak představují asi obě srdeční komory. V každém případě chápali tehdy symbolizující kartografové české země jako evropský střed, jehož úkolem bylo vyrovnávat síly přicházející z různých stran. Solární plexus je středem mezi horním a dolním člověkem, srdce je sídlem citů, harmonizuje krevní oběh, dává mu duktus, rytmus, přijímá do sebe a zase vrací krev do oběhu celého těla. České země jsou daleko od moře, nemají k němu přístup, a už tím tvoří typickou uzavřenou oblast. Jednou jsem v Anglii musel jedné paní odpovědět na otázku, při kterém moři leží Čechy s Moravou, tak, že neleží při žádném moři. To jste tedy opravdu chudáci, pravila ta paní, a něco na tom je.

Postavení českých zemí ve středu Evropy, v mírném pásmu, je ještě podtrženo několika dalšími rysy této oblasti. Klimatologicky leží Čechy a větší část Moravy na rozhraní atlantské a kontinentální klimatické zóny. Kontinentální klima se tu často střídá s atlantským, a tak zde rostou jen takové rostliny, které dokáží odolávat změnám, přizpůsobit se obojímu druhu počasí.

Čechy jsou uzavřeny horami skoro ze všech stran – jako téměř žádná jiná z větších evropských zemí. Někteří dnes soudí, že je to jakýsi meteorický kráter, ale pravděpodobnější je, že se zde spojilo několik horo-

tvorných procesů, některé z nich velmi staré. Šumava je starším pohořím než Jizerské hory s Krkonošemi, Krušné hory také orograficky patří k relativně starým horstvům. České hory nejsou nikde tak strmé jako Alpy, spíše jsou ohlazeny a zvedají se méně prudce, snad s výjimkou zlomu Krušných hor na severozápadě. V severní polovině Čech jsou podél Labe, dolního toku Vltavy, Ohře a Bělé nížiny s úrodnými sprašovými hlínami, které byly středem prakticky kontinuálního pravěkého osídlení. Krajina je jen mírně zvlněna údolními potoků a menších řek; výjimku tvoří pouze sopky Českého středohoří. Většinu jižních Čech zabírá pahorkatina, zemědělské osídlení tam bývalo zpravidla méně intenzivní; klima je tu většinou drsnější a půdy méně úrodné. Podhorské oblasti a Českomoravská vrchovina byly soustavně osídlovány až ve středověku, i když už mezolitičtí lovci a sběrači využívali celého území dnešní České republiky.

Geografická uzavřenost Čech nebyla velkou překážkou pro komunikace, ale v pásu horských hvozdu bývalo nebezpečno, i drobné skupiny mohly snadno zabránit proniknutí nepřítele. To vytvořilo podmínky pro jistou uzavřenost i pravěkých dějin země. Přes naše hory se sice dalo procházet lépe než přes Alpy, ale pohodlných komunikací spojujících Čechy se sousedními zeměmi nebylo mnoho. Nejméně problémů skýtají cesty na Moravu přes Českomoravskou vrchovinu, především podle tras dnešních železničních tratí; proto také měly Čechy a Morava po většinu pravěku obdobný kulturní vývoj. Tyto cesty sledovali patrně už první neolitičtí zemědělci.

Od západu vedla schůdná cesta od Řezna na Plzeň, podél Ohře do Chebska a přes Krušné hory zejména průsmykem Nakléřovským, i když labský kaňon umožňoval, byť obtížné, lodní spojení se Saskem. Dnešní Liberecko bývalo v pravěku jen sporadicky osídlováno, a význam cesty odtud na Žitavu stoupl proto až ve středověku. Dále na východ spojení přes Kladsko (které po dlouhou dobu k Čechám patřilo) do Slezska mělo větší význam jen v některých obdobích pravěku. Na jih vedly hlavní cesty podél dnešních železničních tratí na Vídeň a Linec, zatímco šumavská Zlatá stezka z Pasova a spojení přes Železnou Rudu měly asi menší význam, ovšem už v pozdním paleolitu a mezolitu byly z Bavorska dováženy štěpné suroviny a rozšíření jitrocele kopinatého, dokládajícího pastevní využití a cesty, je v horských oblastech Šumavy doloženo už od mladšího neolitu.

Morava je geografickým celkem uzavřeným od severu Jeseníky, Beskydy a nejzápadnější částí Karpat, ale mezi oběma horskými systémy je na sever otevřená Moravskou branou. Od Slovenska je Morava oddělena Malými Karpaty a dolním tokem Moravy, od sousedních Čech je ohraničena mezi oběma zeměmi ležící relativně nízkou, ale plošně rozsáhlou Českomoravskou vysočinou. Na jihu se dnes Morava jeví jako plynule přecházející do Dolního Rakouska a slovenského Záhoří, ale až do středověku se zde podél Dyje a dolní Moravy rozkládaly rozsáhlé močály, tvořící hranice stejně zřetelné jako horstva z ostatních stran, jakkoli o něco významnější hranicí byly snad v pravěku až Malé Karpaty, ležící za slovenským Zá-

hořím. Morava je rozdělena na tři pravěké sídelní oblasti s úrodnými sprašovými půdami: jižní jsou na západě mezi Dyjí a Brnem, na východě je tvoří povodí střední Moravy (tato dvě území mívala obvykle úzké styky s karpatskou kotlinou a s Dolním Rakouskem); poslední, ležící v nejižnější části Moravy, je výběžkem podunajské stepi, sahající až k dunajské deltě. Jádrem třetí hlavní oblasti pravěkého osídlení Moravy je Haná, s údolními výběžky do přilehlé pahorkatiny a se západnější Malou Hanou. Další části Moravy byly osídleny v pravěku velmi řídko a jen za příznivějších klimatických podmínek.

Česká část Slezska, onen „plot“ Slezska, jak ji nazvala Marie Terezie, má nejsnazší spojení s Moravou Moravskou branou mezi Jeseníky a Beskydy; jinde jsou obě země odděleny dříve skoro neosídlenými pásy hor a podhůří. V českém Slezsku byl osídlen v pravěku jen úzký pás podél řeky Opavy a Hlučínsko; těšínské Slezsko a jižní část Opavska mívaly nejvýš sporadické osídlení; spíše jen stopy využití krajiny při návštěvách, pastevectví, těžbě dřeva a na Jesenicku i těžby kovů.

Poloha Čech uprostřed Evropy naznačuje i naši úlohu v ní: přejímat ze všech stran podněty, harmonizovat je a předávat dál.

Vnější pozorování geografické lze doplnit pozorováním duševních vlastností Čechů, naturelu. Významný je rozdíl mezi krajinami ležícími na jih od severní hranice pěstování vína a na sever od této hranice – na jihu jsou lidé bezprostřednější, na severu více od sebe uzavřeni. Podobně v Čechách jsou lidé zpravidla strážlivější, uzavřenější, na Moravě více dávající najevo své

city. Folklor, lidová píseň a postoje jsou v různých krajích často odlišné. Na Moravě jsou výraznými celky Slovácko, Valašsko, Lašsko, Haná, ve Slezsku je rozdíl mezi východnějším Ostravskem a západnějším Opavskem. V Čechách si uchovaly svébytnost části jižních a západních Čech a mezi Čechami a Moravou část Vysočiny. Moravská lidová píseň konzervovala starší vrstvu, kterou v Čechách překryla většinou vrstva barokní hudby.

I přes rozdíly lze charakterizovat celek charakteru, reflektující krajinu v Čechách i na Moravě, kde extrémy jsou vzácné. Proti sousedním zemím jsme uměřenější, máme nedůvěru k velikosti, nadsázce. Jak kdy si napsal V. V. Štech, místo Fausta a Markétky jsme měli Jeníka a Mařenku. V dějinách českého umění se táhne tato červená nit v architektuře od románských rotund přes barokní venkovské kostelíčky až po moderní stavby. Nejinak je tomu v malířství, kde můžeme malby gotického Mistra třeboňského a krásného stylu srovnat s uměním Josefa Mánesa, Mikuláše Alše, Josefa Šímy či Jiřího Trnky. Svým způsobem reflektovalo české umění italské a francouzské v harmoničtější podobě než umění jeho sousedů: německé bývá tvrdší, polské grotesknější, maďarské obvykle nadsazené. Proti německému umění je charakteristická větší citovost, proti východnějším Slovanům uměřenost a ještě pevná forma. Vedle klasiků, od Máchova *Máje* po *Babičku* Boženy Němcové, prosvítá podobný vztah ke světu i v novější české literatuře. Při poslechu Smetany, Dvořáka, Janáčka, Martinů cítíme podobnou duševní spřízněnost jako při četbě klasické české litera-

ture. Teatrální baroko je součástí scenerie Prahy, ale už v něm obvykle cítíme onu dvojznačnost, která vedla ke grotesknosti v díle Meyrinkově či Franze Kafky. Svou středovou pozici v Evropě cítíme ve vztahu k východu i k západu, k severu i k jihu. V umění to charakterizoval dobře známý Fillův esej: *Ne Rodin, Feidias*. Tento národní charakter reflektuje povahu krajiny, kterou obýváme, a uvidíme, že i pravěký vývoj našich zemí byl do značné míry formován touž krajinou, ve které dnes žijeme my.

Periodizace pravěku českých zemí, důvody růzností vývoje v různých obdobích

Pravěk českých zemí dělí archeologové na následnou řadu tzv. kultur. Archeologická kultura představuje kulturní entitu ve smyslu těch památek, které se nám dochovaly skrze filtr času, ztráty vědění o jazyku, orální kultuře, většiny předmětů z organických hmot, nadzemních částí staveb atd. V pravěku neznáme, nanejvýš na jeho konci tušíme jména národů a kmenů, které u nás žily, ale přesto o nich víme mnohé. Střídání kultur u nás obvykle neznamenal úplnou výměnu obyvatelstva. I po kruté válce v pravěku, ve které byla většina mužů poraženého kmene pobita, byla většina žen a menší část mužů integrována do nového společenství. Tyto entity nadto nebyly izolovány: setkávaly se prostřednictvím obchodu, mezikulturními sňatky, v náboženství, ve kterém významné svatyně a vyšší mysterijní formy, ke kterým se putovalo i zdaleka, byly mezinárodního charakteru. Archeologická kultura znamená především společenství uměleckého stylu. Jeho výrazem v dochovaných památkách jsou napřed tvary kamenných nástrojů a od neolitu pak především keramika, která nejpozději od doby bronzové (zčásti již od počátku) reflektuje širší módu, podobně jako románský či gotický sloh ve středověku přesahuje hranice tehdejších národních kultur v Evropě.

Kultury reprezentují zřejmě politicky, nábožensky, hospodářsky i obecným uměleckým vkusem stabilizo-

vaná společenství, uznávající společné hodnoty. Možnost běžné komunikace předpokládá ovšem i společný jazyk této entity. Přechod od jedné kultury ke druhé někdy znamená jen změnu uměleckého stylu a části idejí, jako při přechodu od halštatu k laténu, jindy vyrovnání se s krizí jiným způsobem hospodářství, jako v reflexi na ekologickou krizi při oscilaci klimatu. Mnohé v naší prehistorii, střídání fází s převahou působení od východu či od západu, od severu či jihu, jaksi předznamenává i rytmus pozdější psané historie, ať již šlo o konflikty, obohacení kultury či o kombinaci obojího.

Někdy se naše země přiblížily podmínkám stepní oblasti, jindy atlantskému počasí s chladným létem a mírnou zimou. Obojí preferovalo větší podíl dobytčářství, zatímco dostatečně teplé počasí s množstvím sněhu v zimě a teplým létem skýtalo lepší možnosti pěstování obilnin, a to i ve vyšších polohách. Nejúrodnější části Čech a Moravy byly osídleny a zemědělsky využívány stále, vyšší polohy méně intenzivně a podhorské oblasti měly jen sporadické zemědělské osídlení, ovšem již od neolitu byly využívány během léta i podhorské a horské pastviny. Osídlení bylo v pravěku obvykle podstatně řidší než dnes a kontinuita méně výrazná; drobné rodové skupiny se často nově vytvářely i zanikaly již po několika generacích. Při déle trvající neúrodě bylo nutností přestěhování či změna hospodářské strategie. V mladším pravěku bylo stěhování kmenů obvyklé i podle historických pramenů a legend; nová kultura tak nezdědka představuje i nové obyvatelstvo, které ovšem vždy pohltilo i zbytky

starého. Máme mnoho předků a jsou mezi nimi bezpochyby i takoví, kteří žili v našich zemích ještě dávno před příchodem Slovanů, ba i Keltů a Germánů.